

«I Faderen og Sønnens og Den hellige ånds navn. Amen. For at vissheten om det nåværende skal gi et sant og tydelig minne til evig tid, skal alle, så vel nålevende som fremtidige, vite at det nylig var oppstått grunnlag for tvist mellom den berømmelige fyrste Magnus, av Guds nåde Norges konge, og den ærverdige far Jon, av den samme nåde erkebiskop av Nidaros». Sitat fra Sættargjerden 1277

Sættargjerden fra 1277

Sættargjerden er et av få originaldokumenter fra norsk middelalder som er bevart, og er på UNESCOs verdensarvliste for dokumentarv. Sættargjerden er et «forlik» mellom kongemakt og kirkemakt, og ble beseget i Tønsberg den 9. august 1277. Dette *konkordatet*, eller «overenskomsten» mellom kongen og paven dro opp grensen mellom verdslig og kirkelig makt. Sættargjerden var altså et forlik i lang maktkamp. Den var et uttrykk for det statsrettslige spenningsfeltet mellom hvem som har myndighet over undersåttene i middelalderen, hvem som har skatteinntekter og hvem som har rett til domfellelse.

De to involverte hovedpersonene var kong Magnus Lagabøte som representerer kongemakten og erkebiskop Jon Raude som er kirkens mann.

Kong Magnus Håkonsson, som senere ble kalt Lagabøte, ble født i Tønsberg i 1238. Kong Magnus Lagabøte var sønn av kong Håkon Håkonsson og Margrete Skulesdatter og er en av Tønsbergs og Norges viktigste konger gjennom tidene. Han var også lillebror til prinsesse Kristina av Tunsberg. Tilnavnet Lagabøte («Lovforbedreren») skyldes de store lovarbeidene som ble utført i hans regjeringstid, og hans Landslov fra 1274 var Nordens første. Byloven kom to år senere, i 1276. I tillegg til disse lovene ble altså stridighetene mellom kongemakt og kirkemakt forsøkt løst gjennom en avtale i 1277, nemlig Sættargjerden.

Sættargjerden er det første eksemplet i Norge i middelalderen på at kongen formelt forhandlet på lik fot med en annen samfunnsmakt innenfor Norges grenser. Både før og etter ble kongens innrømmelser overfor kirken gitt i form av kongelige privilegier. Allerede avtalens form indikerer derfor en gevinst for kirken. Det er en forlikavtale som ender med voldgiftsklausul. Kombinasjonen av liten skrift og forkortelser gjør at det skal cirka 6 linjer til

for å gjengi én linje av håndskriftteksten. Dokumentet er et stykke kalveskinn og er på ca. 30x60 cm. Forfatterne har antagelig brukt fjærpenn og en type naturlig blekk til nedtegningen, og det forskes ennå på hva slags blekk som kan ha vært brukt. Det finnes rester etter et segl, som kan være Jon Raudes segl, men også silketråder som seglene har vært festet i. Silketrådene er i ulike farger og undersøkes nå nærmere. Dokumentet er godt bevart, men krever høy sikkerhet og svært gode oppbevaringsforhold.

Den latinske teksten til Sættargjerden av 1277 ble første gang trykket i 1772, i den islandske biskopen Finnur Jonssons kirkehistorie for Island. Den ble også trykket i 1786 i det andre bindet av *Diplomatarium Arna-Magnæum*. Det ble trykket i 1848, i Norges gamle Love II. Den kom i moderne norsk språkdrakt i 1973 i boka *Norske middelalderdokumenter*.

Hva handler Sættargjerden om?

I avtalen gir erkebiskopen opp et over hundre år gammelt kirkelig krav om at kongekronen ved kongeskifte skulle «ofres» i Nidaros domkirke, og et krav om kirkens rett til innflytelse ved kongevalg blir sterkt neddempet. Deretter kommer en rekke forskjellige innrømmelser som kongen tilstår erkebiskopen, der en del av disse er gamle rettigheter.

Sættargjerdens innhold

Sættargjerden var hovedsakelig en gjentakelse av konkordatet fra Bergen 1273. Innholdet i forliket kan oppsummeres og forenkles slik:

1. Erkebiskopen gir avkall på valgrett, overhøyhet og kravet om ofring av kronen.
2. Biskopene skal ha rett til å utnevne prester til de kongelige kapellene.
3. Kongen skal ikke blande seg i bispe- og abbedvalg.
4. Kongen skal ikke endre landslovene eller pengebøtene til skade for kirken.
5. Erkebiskopen skal ha rett til å kjøpe jaktfalker.
6. Kongen skal gi tiende av kirkegodset sitt.
7. Erkebiskopen skal ha rett til å føre et bestemt kvantum mel til Island.
8. Erkebiskopen skal ha landøre av et skip av dem som hvert år kommer fra Island.
9. Alle pilgrimmer som forulempes skal bringe sin sak inn for kirkelig domstol.
10. Erkebiskopen skal ha 100 mann fri for leidangspålikt (som betydde både hærferd og skatt) og visse andre plikter overfor kongen. Disse igjen skal ha 2 mann fri av sine husfolk.

11. Hver biskop skal på samme måte ha 40 mann tilsvarende fri som erkebiskopens 100 mann.
12. Hver sogneprest skal samme leidangsfrihet.
13. Dersom erkebiskopens menn forulemper seg innbyrdes i hans gård, skal de stå under erkebiskopens dom og betale boten til ham.
14. Handelsforbud skal ikke gjelde biskoper og klerker eller legfolk i deres tjeneste, uten erkebiskopens og biskopenes samtykke.
15. Erkebiskopen skal ha myntrett.
16. Nytt tienderegulativ.
17. Blir det uenighet om tolkningen av sættargjerden, skal striden avgjøres ved voldgift etter nærmere fastsatte regler.

Den viktigste nyvinningen for kirken er at den langt på vei oppnår full domsrett i straffesaker etter kristenretten, dvs. i saker som gjelder lover for kristendomsforhold og kirkeforfatning. Kirken fikk dessuten betydelige økonomiske friheter og rettigheter. Erkebiskopen fikk rett til å holde inntil 100 skattefrie menn, biskopene 40.

Etter Magnus' død i 1280 forandret situasjonen seg dramatisk. Formynderstyret for kong Eirik Magnusson (1280-99), der baroner var ledende, førte en antikirkelig politikk. Målet var dels å fremme og styrke den kongelige myndigheten på områder der forholdet til kirken var fastlåst eller uavklart, dels å presse kirken tilbake på områder den hadde vunnet frem tidligere. Formynderstyret opphevet både det nye tienderegulativet og det nevnte stedjebrevet. Videre satte det restriksjoner for geistliges handel, opphevet erkebiskopens myntrett og innskrenket erkebiskopens og biskopenes bøteprivilegier, alt i strid med sættargjerdens bestemmelser. Formynderstyret gikk også til angrep på kirkens jurisdiksjon. Erkebiskop Jon ble drevet i landflyktighet sammen med biskopene av Oslo og Hamar i 1282. Jon døde samme år i Skara i Sverige, og i 1290 det ble inngått et foreløpig forlik mellom kirkens menn og formynderstyret på sistnevntes vilkår. Rettssituasjonen mellom kirke og kongemakt forble uavklart etter 1290, slik den hadde vært forut for Magnus Lagabøtes regjeringstid. Kirken ga ikke avkall på rettighetene den hadde oppnådd gjennom sættargjerden, men måtte fire på dem i praksis. Kongemakten har utvilsomt ikke oppfattet sættargjerden som gyldig etter 1280. Situasjonen forble flytende ettersom kirke og kongemakt fortsatte dels å overlappes hverandre, dels å samarbeide når det gjaldt jurisdiksjon over befolkningen. Først unionskongen Kristian 1. (1450-81) stadfestet sættargjerden i 1458 for å få det norske riksrådet, der erkebiskopen og biskopene spilte en sentral rolle, til å anerkjenne kongens sønn, Hans, som norsk tronfølger. Knappt 80 år senere, i 1537, var imidlertid den norske katolske kirken feid av banen gjennom reformasjonen, og kongemakten stod igjen som seierherren i myndighetsstriden mellom de to samfunnsmaktene.

Sættargjerdens reise til Københavns Universitet og Den Arnamagnaeanske Håndskriftsamling!

Den originale latinske teksten finnes fortsatt. Dessuten finnes en rekke lovbokavskrifter av en etter alt å dømme offisiell gammelnorsk oversettelse.

Dokumentet som er bevart og oppbevares i København i dag, er det kongelige arkiveksemplaret, altså **eksemplaret kong Magnus Lagabøte beholdt etter forliket**. På ryggsiden bærer dokumentet påtegningen *statua regalia et prouincialia anno 1277*, eller «kongelige bestemmelser og provinssaker år 1277».

Både tekstkopien og avskriften tyder på at originalmanuskriptet vi kjenner kan ha oppholdt seg i Bergen, sannsynligvis først i arkivet i Apostelkirken ved Bergenhus. Da kirken ble revet i 1529 med den begrunnelse at den svekket muligheten for å forsvare Bergenhus, kan manuskriptet ha blitt reddet til Bergen domkirke, som ett av to dokumenter som er bevart fra middelalderens kongelige arkiv i Bergen.

Over 100 år senere havnet dokumentet hos en lærd dansk samler, landsdommer på Fyn, Jens Rosenkrantz. Den store håndskriftsamleren Àrni Magnùsson (1663-1730) kom over dokumentet, og fikk det i sin eie da han fikk tilgang til Rosenkrantz' diplomsamling for å ta avskrifter i forbindelse med en planlagt utgivelse av en nordisk kirkehistorie. Àrni Magnùssons virksomhet bidro til at en stor mengde islandske og norske middelalderskrifter ble bevart for ettertiden.

Før sin død testamenterte Àrni sin omfattende samling av middelalderdokumenter til Københavns Universitet, deriblant også Sættargjerdens.

Artikkelen er skrevet av konservator Cecilia Gustavsén og avdelingsdirektør Lena Fahre, begge ansatt på Slottsfjellsmuseet.